

MEMLÛK KAYNAKLARINA GÖRE MİSİR'İN HUDUDLARI

Dr. Altan CETİN

Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Giriş: Tarihî Coğrafya ve Müslümanlarda Coğrafyacılık

Coğrafya, fiziki mekân olmanın ötesinde üzerinde tarihin tekevvün ettiği bir mekân olarak onunla bütünleşir ve tarihî bir hüviyet de kazanır. Bundan sonra coğrafya artık mücerret fiziki bir mecmua olmanın ötesinde, tarihin bir parçası hâline gelir. Tarihîleşen mekân maziye merbut cihetleriyle tarihî coğrafyanın da konusu olurken fizikî yönü ile o hâlâ coğrafyanın mevzuudur. Coğrafyanın tarihî tabii sınırları (fiziki coğrafya), buradaki her türlü ictimai tezahür (beşeri coğrafya) ve vetirede bunların kazandığı yapı tarihî coğrafyanın bahis mevzuu olur. Böylece fiziki unsurları temsil eden coğrafya ile her türlü beşeri yapıyı (siyasi, sosyal, kültürel v.b.) coğrafyaya taşıyan tarihî imtizaç ederek yeni bir konu oluştururlar. Burada tarihin coğrafyaya coğrafyanın tarihe ve bunların ötesinde insanın her ikisine verip onlardan aldıklarını tarihî coğrafya incelemeye çalışır. Vallaux ve Brunhes'e göre ise "insanlar tarih yaparken coğrafya da yaparlar."¹ Yani "(Tarihî) Coğrafya, insan ile çevresi arasındaki gerek geçmişte gerekse halihazırdaki karşılıklı etkileşmesinin incelenmesidir."² Kısaca "*geçmişin coğrafyası*" olarak da tanımlanan tarihî coğrafya, geçmişten günümüze veya geçmişte bir zaman diliminde dünyanın tamamının veya bir parçasının, çağdaş coğrafya ilke ve yöntemlerine uygun olarak- ya da geçmişteki kaynaklara mutabık kalınarak- yapılan coğrafyası, sınırları belli bir sahanın geçmiş bir dönemde araştırılmasıdır."³ Bu dünle bugünü mukayese imkanı vermesi açısından da mühimdir.

Eski çağlardan başlayarak coğrafyada iki ayrı temayülün ortaya çıktığı görülmektedir. Bir yanda Erastostanes ve Batlamyus'un tasavvur ettikleri şekilde matematik ve astronomiye bağlı Genel Coğrafya; öte yanda Herodot ve Strabon'un gerçekleştirdikleri şekilde, daha çok tarihî ihtiyaçlardan doğan tasvirî ve tarihî gerçeklik taşıyan Tarihî coğrafya.⁴

Kant, Tarih ve Coğrafyayı birbirleriyle karşılaştırarak şu değerlendirmeleri yapmaktadır: Nasıl ki coğrafyacılar alanlar arasındaki farklılıkları inceliyorsa, tarihçiler de zaman devreleri arasındaki farklılıklar üzerinde dururlar. Coğrafyacılar yerler arasındaki farklılık ve benzerlikleri göz önüne alırlar, ya da tarihçiler zaman içindeki farklı mesleleri incelediklerinde, gördüklerini anlamak isterler. Tarihçiler iki dönemi birbiriyle karşılaştırır ve iki dönem arasında meydana gelen değişimlerin- ya da değişim olmayışının- sebeplerini bulmaya çalışırlar. Coğrafyacılar da aynı yoldan mekâna ait kalıpları inlerler. Coğrafya yerin, ya da mekânın, incelenmesidir; aynen tarihin de zamanın incelenmesi olduğu gibi. Bu toplumun incelemelerinde tarihçiler ne, ne zaman ve niçin sorularını sorarken, coğrafyacılar ne, nerede ve niçin sorularını sorarlar. Her iki bilim dalında da yer alan "niçin" sorusu çok önemlidir, çünkü yoruma götürür;

¹ Tümertekin, **İstanbul İnsan ve Mekân, İstanbul**, 1997, s.5.

² Tümertekin, **a.g.e.**, s.1.

³ Osman Gümüşçü, **XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus**, Ankara, 2001, s.1

⁴ Murat Ağarı, **İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar**, İstanbul, 2002, s.XLI.

coğrafyada “nerede” sorusunun cevabı büyük ölçüde tasviri olurken, “niçin orada”nın cevabı tamamen analitiktir.⁵

İslâm âlimleri tarih yanında coğrafya sahasında da kıymetli eserler yazmışlardır. Bu kitapların müellifleri eski Yunan ve Hind'in coğrafyaya ait bilgilerinden faydalandıkları gibi, İslâm dünyasında yetişen felek âlimlerinin bilgilerinden de bunlara çok şeyler eklediler. Genellikle İslâm dünyasından bahseden coğrafyacıların yanında, İbn Hurdadbih⁶, Yakubî⁷, İbn Rusteh⁸, İbn el-Fakîh⁹, Mesûdî¹⁰, Hemdânî¹¹, İstahrî¹², İbn Havkal¹³, el-Makdisî¹⁴, İdrîsî¹⁵, İbn Saîd el-Mağribî¹⁶, Ebû el-Fidâ¹⁷ gibi Doğu Asya, Batı Avrupa, Ekvator'un güneyindeki Afrika ülkelerinden bahseden coğrafyacılar ve seyahatnâme yazarları da oldu. İbn el-Fakîh, İbn Sînâ, İdrîsî gibi yerçekiminden ve İbn Rusteh gibi güneşin hareket etmeyip âlemin merkezi olduğundan bahseden müellifler çıktı. Müslümanlarda ilmi anlamda coğrafya önce tercüme ile başlamış, daha sonra bu konuda orijinal eserler yazılmıştır.¹⁸

Ortaçağlarda coğrafi sınırlar modern zamanlarda olduğu kadar kesin ve keskin hatlarla birbirinden ayrılmıyordu. Sınırlar genelde coğrafi birtakım mekânlar (fiziki coğrafya) ve buralarda bulunan şehirlerle (beşeri coğrafya) tespit ediliyordu. Bu bakımdan ortaçağ devletlerinin ya da mekânlarının sınırları yaklaşık olarak belirlenebilmektedir. Ancak bu zorluk o devir insanları için pek de söz konusu olmamalıdır. Çünkü ortaçağlar kendine has ölçüleriyle kendi nizamına sahip bir devirdir. Muhakkak ki o devir insanlarınca bu sınırlar biliniyordu. Yazılmış olan pek çok coğrafya eseri de buna işaret etmektedir. Ancak bu bilgiler kendi devirleri ile ya da alıntı yapıldıkları kaynakların coğrafi bilgileri, yer ve mekân isimleriyle sınırlı olduğu için her zaman günümüze tam olarak uyarlanamamaktadırlar. Mesele bir bakıma o devir insanların tasavvurlarındaki durumun kaynaklara dayalı olarak çözümlenmeye çalışılmasıdır. Kaynakların hakkında mükerreren teferruatlı bilgi verdiği coğrafyalar için bu konu daha rahat

⁵ Tümertekin, **a.g.e.**, s.3-5.

⁶ İbn Hurdadbih, Ebû el-Kasım Ubeydullah b. Ahmed, **Kitâb el-Memâlik ve el-Mesâlik**, (Tah. F. Sezgin), Leiden, 1889 (Frankrut, 1992).

⁷ el-Yakubî, Ahmed b. İshak b. Vâzih, **Kitâb el-Buldân**, (Yay. De Goeje), Leiden, 1892.

⁸ İbn Rusteh, Ebû Ali Ahmed b. Ömer, **Kitâb el-A'lâik en-Nefise**, (Yay. De Goeje), Leiden, 1891.

⁹ İbn el-Fakîh, Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim el-Hemedânî, **Kitâb el-Buldân**, (Yay. De Goeje), Leiden, 1885.

¹⁰ Mesûdî, Ebû el-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, **Murûc ez-Zehab ve Meâdin el-Cevâhir**, (Tah. Kasım Şemsa'î er-Rûfâî, Beyrut, 1989; **et-Tenbîh ve el-İşrâf**, (Yay. De Goeje), Leiden, 1894.

¹¹ Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed b. Yakub el-Hemdânî, **Sıfatu Ceziret el-Arab**, (Tah. Muhammed Ali Akvâ Havalî), Riyad, 1984.

¹² İstahrî, İbrahim b. Muhammed, **Kitâb el-Memâlik ve el-Mesâlik**, (Yay. De Goeje), Leiden, 1927.

¹³ Ebû el-Kasım Muhammed, **Sûret el-Arz**, (Yay. Kramers), Leiden, 1938.

¹⁴ el-Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, **Ahsen et-Tekâsim fî Ma'rifet el-Ekâlîm**, (Tah. M. Mahzum), Beyrut, 1987.

¹⁵ el-İdrîsî, Şerîf Ebû el-Hasan Muhammed b. Muhammed, **Kitâb el-Mesâlik ve el-Memâlik**

¹⁶ İbn Saîd, Ali b. Musa el-Mağribî, **Kitâb el-Coğrafya/ Muhtasarı/ Bast el-Arz fî Tûlihâ ve el-Arz**, (Yay. İsmail el-Arabî), Beyrut, 1971.

¹⁷ Ebû el-Fidâ, İmâd ed-Dîn İsmail b. Ali, **Kitâb Takvîm el-Buldân**, (Tah. Par M. Remaud), Paris, 1840.

¹⁸ Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul, 1998, s.95; Ağarı, **a.g.e.**, s.55-243; Ayrıca bkz., Şemseddin Günaltay, **İslâm Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-**, İstanbul, 1991.

halledilebilmektedir. Ancak genellikle bunlar belli devir kaynaklarına dayalı bilgiler oldukları için bir coğrafyanın belirli bir devirdeki sınırlarını tespit edebilmek mümkün olmaktadır. Bu eserler analitik bilgi kaynakları olmadıklarından genel bir takip imkânı zordur. Bu belki muhtelif kaynak gruplarının tahlili ile yapılabilir.

Ortaçağların önemli bir coğrafyası olan Mısır, sınırlarının tespitinde nisbî bir kolaylık olan mekânlardandır. Ancak bu da belirli devirlere münhasırdır. Meselâ Tolunoğulları devrinde Mısır'ın coğrafi sınırlarını devrin kaynaklarına dayanarak kesin olarak ifade etmek oldukça zordur. Ancak Memlûkler devri mevzu bahis olduğunda ise iş daha kolaylaşmaktadır. Zira büyük bir kaynak terekesi olan Memlûkler devri Mısır'ın tarihî kadar coğrafyası ile ilgili bilgiler de bize ulaşmıştır. Bu bilgiler çoğunlukla inşa kitapları olarak adlandırılan eserlerde bulunmaktadır. Bunun yanında İbn İyâs gibi vekayinâme yazarlarının eserlerinde de bu konuyla ilgili bilgi bulunmaktadır. Biz bu makalede Memlûklar devri kaynaklarına dayanarak Mısır'ın coğrafi sınırlarını tespiti çalışacağız. Ancak bu tarihçi nokta-i nazarından kaynaklardaki verilerin tasnifi usulünce yapılacak olan bir tarih, biraz iddialı olunursa, bir tarihî coğrafya çalışmasına giriş mahiyetinde olacaktır. Bu yolla Memlûkler devrinde Mısır'ın sınırları genel olarak tespit edilmiş olacaktır. Ayrıca ülkemizde bir tarihi, coğrafyası ile beraber araştırma usulü pek gelişmediğinden bu çalışma bu sahaya kendi çapında mütevazı bir katkı yapacaktır.

Mısır'ın Esas İki Hududu: el-Vech el-Bahrî ve el-Vech el-Kıbelî

Memlûkler devrinin en büyük tarihçilerinden olan el-Makrizî (1364/1442) **el-Hıtat** isimli meşhur eserinde Mısır'ın sınırlarından bahsettiği fasılda, “Sınırlar çevrelendikleri yerleşim bölgeleri[beşerî coğrafya] (*mesâkin*) ve coğrafi bölgelere[fiziki coğrafyaya] (*bikâ'*) göre azalır veya çoğalır¹⁹” demek suretiyle kendi devrindeki sınır belirleme mantığına bir nebze ışık tutmaktadır. Buradan Ortaçağ coğrafyacılığına dair fikir edinilmekte ve bu bilgi kaynaklardaki sınır tasvirleriyle karşılaştırıldığında el-Makrizî'nin bu tarifleriyle mutabık bir tasnif müşahade olunmaktadır.

Mısır arazisi Memlûklar devrinde en ana hatlarıyla iki kısma ayrılmaktaydı: Mısır'ın güneyinin başlangıcı olan kısım **el-Vech el-Kıbelî** olarak adlandırılmaktaydı. Diğer kısım Kuzey sınırının bulunduğu yer olan **el-Vech el-Bahrî** olarak isimlendiriliyordu.²⁰ el-Ömerî (1301/1349) **et-Tarîf** inde bu konuyla alakalı şu tasnifi yapmıştır; Mısır'ın iki yönü vardı. el-Kıbelî ve el-Bahrî. (**el-Vech**) **el-Kıbelî** daha değerli alanı daha geniş olan kısımdır. Burada en önemli yer Nil'in batısında Kahire'ye en yakın olanı el-Cize'dir. el-Kıbelî'nin karşı kısmındaki Etfih bölgesi Kahire arazisinde bulunup Birket el-Habeş ve Besâtin el-Vezir'e komşudur. Buradan sonra el-Cize gelmektedir. Devamında el-Behensâ başlar. el-Behensâ doğudan el-Feyyûm'la komşudur. Onun ardından el-Uşmûnin gelir. et-Tahavviyye burada bulunmaktadır. Buradan sonra Menfelût, Bilâd Asyût, Bilâd Ahmîm, Bilâd Kûs, Garb, Asvân, Ayzâb. el-Vech el-Kıbelî'de iki Saîd vardır; el-Ednâ ve el-'Alâ. el-Ednâ, el-Uşmûnin'den Kahire'ye kadar olan yerdir. el-'Alâ ise, el-Uşmûnin'den Asvân'a kadar olan bölgedir. **el-Vech el-Bahrî**; el-Cize'den aşağı doğru Nil'in el-Bahr eş-Şâmî (Akdeniz)'ye döküldüğü yer olan Dimyât ve Reşîd'e kadar olan bölgelerdir. Bu bölgede Mısır'ın en büyük şehirlerinden İskenderiyye bulunur. Nil'in doğusunda Kahire arazisine birleşen en yakın yer ed-Davâhî, Kalyub, eş-Şarkiyye sonra Bilbis gelmektedir. Nil'in batı kısmında el-Cize'ye en yakın olan yer Ceziret Benî Nasr, Münuf, Eybâr, el-

¹⁹el-Makrizî, Takiyy ed-Dîn Ahmed b. Ali, **Kitâb el-Meva'iz ve el-İ'tibar fi Zikr el-Hıtat ve el-Asar**, c.1, Kahire, 1977, s.22-23.

²⁰İbn Dokmak, İbrahim b. Muhammed b. Aydemir el-'Alâyî, **Kitâb el-İntisâr Li-Vasıta 'İkd el-Emsâr**, Kahire, 1893, s.2.

Garbiyye ve Mahalle el-Merhûm, Uşmûm (Uşmûm er-Rummân) daha sonra Dimyat'a ulaşılır. Burada Bilâd Buhayra, Demenhur el-Vahş, Birket en-Natrun gibi yerler vardır. Sonra el-İskenderiyye gelir. Ardından Katyâ'ya ulaşılır. Katya'dan sonra ise el-Vâhât²¹ gelir.²² Mısır'ın kuzey ve güney ucu hakkında fikir sahibi olmak bakımında el-Makrizî'deki bir kayıt dikkat çekmektedir. el-Makrizî Damân el-Magânî vergisinin iptali vesilesiyle verdiği bilgide bütün Mısır bölgeleri ('amâl) içindeki sınır olarak el-'Arîş'ten Asvân'a kadar olan bölgeyi tespit eder.²³ İbn İyâs **Bedâi' ez-Zuhûr** adlı eserinde, **Mebâhic el-Fikr ve Menâhic el-İber**'den nakil ile Mısır'ın sınırlarının (İklîm Mısır) Asvân'dan (Sagr Asvân) el-'Arîş'e bir boylamda 30 merhalelik bir konumda, enlem olarak ise Barka şehrinden Rum denizine (el-Bahr er-Rûmî) ve oradan Eyle (Burası Kulzum denizi üzerinde idi)'ye 30 merhalelik bir enlemde konumlandığını belirtir. Ebû Salt Ümeyyet el-Endelûsî'ye dayanarak Mısır (İklîm Mısır)'ın Barka şehrinden Eyle'ye yaklaşık 40 merhalelik bir boylamda, Asvân şehrinden –Saîd bölgelerinden idi- el-'Arîş'e kadar uzanan boylamda bulunduğunu kaydeder.²⁴ Mısır genelde el-Vech el-Bahrî ve el-Vech el-Kibeli biçiminde tasnif edilir. el-Makrizî, kendi zamanında Mısır halkının Güney (el-Cenûbiyye) yerine el-Kibeli ve el-Hâdd el-Kibeli(Güney sınırı) tabirini ve el-Bahrî sınırı (el-hâdd el-bahrî) tabiri ile Kuzey (eş-şimâli) yönünü kastedtiklerini kaydetmektedir.²⁵ Kaynaklarda da bu iki isim sıklıkla geçmektedir.²⁶

²¹ **el-Vâhât**, Mısır, el-İskenderiyye, es-Said, en-Nûbe ve el-Habeş arasında iç içe geçmiş bölgelerdir. **Vâhât Dâhile** ve **Vâhât Hârice** olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı ve tamamı dört idi., el-Makrizî, **el-Hitat**, c.1, s.377; el-Kalkaşandî, Vahalardan Batı sınır ortasında güneyden Bilâd el-Cerid'e kadar olan bölge olarak bahsetmektedir., el-Kalkaşandî, **Subh**, c.4, s.259.

²² el-Ömerî, İbn Fazlullah Ahmed Yahya, **et-Tarif bi-el-Mustalah eş-Şerîf**, (Tah. Semîr ed-Durûbî), Kerek, 1992, s.248-251.

²³ el-Makrizî, Takiyy ed-Dîn Ahmed b. Ali, **Kitâb es-Sulûk li Marifet Duvel el- Mulûk**, (Tah. M. Mustafa Ziyade- Said Abdulfettah Aşûr), c.3, K.1, Kahire, 1934,1958, s.266.

²⁴ İbn İyâs, Zeyn ed-Dîn Muhammed b. Ahmed, **Bedâ'i' ez-Zuhûr fi Vekâi ed-Duhûr**, (Tah. Muhammed Mustafa), c.1/1, Kahire, 1982, s.12.

²⁵ el-Makrizî, **el-Hitat**, c.1, s.22-23.

²⁶ **el-Vech el-Bahrî**: c.3, s.528, c.4, s.34, 65, c.6, s.137-138, 140, c.7, s.170, 175, 214, 238, c.8, s.220, 222, 233, 235, c.9, s.255, c.10, s.388, 431, c.12, s.3, 275, c.14, s.421, **el-Vech el-Kibeli**: c.3, s.528, c.4, s.34, 38, 65, 66, c.6, s.137, 138, 140, c.7, s.169, 170, 175, 214, 238, c.8, s.220, 222, 233, 235, c.9, s.255, c.10, s.388, 420, 425, c.12, s.3, 275, c.14, s.419, el-Kalkaşandî, Ebû el-Abbâs Ahmed b. Ali, **Subh el-'Aşâ fi Sinâ'at el-İnşâ**, (Tah.Muhammed Hüseyin Şemseddin), Beyrut, 1987; **el-Vech el-Bahrî**: c.1, s.83, 302, 465, 562, 706, 712-713, 734, 749, 897, 906, c.2, s.151, 219, 270, 300, 361, 383, 391, 409, 469, 514, 619, 649, 657, 702, 720, 778, 809, 878, 900, 902, 903, 910, 920, 926, c.3, s.9, 21, 81, 133, 184, 190, 196, 202, 217, 222, 226, 227, 234, 265, 266, 333, 394, 402, 472, 482, 520, 530, 570, 574, 581, 584, 604, 655, 670, 734, 735, 743, 747, 748, 761, 772, 784, 785, 793, 813, 815, 831, 840, 850, 891, 892, 918, 928, 930, 932, 933, 946, 978, 981, 995, 1006, 1011, 1018, 1020, 1024, 1030, 1037, 1057, 1064, 1066, 1068, 1105, 1143, c.4, s.26, 180, 193, 282, 216, 290, 317, 330, 332, 341, 342, 347, 349, 353-359, 385, 386-388, 392, 393, 396, 443, 467, 481, 496, 510, 521, 536, 548, 568, 608, 625, 631, 632, 633, 638, 646, 656, 662, 672, 752, 767, 821, 836, 867, 869, 887, 889, 905, 907, 908, 912, 937, 939, 990, 998, 1002, 1048, 1109, 1126, 1215, 1224, **el-Vech el-Kibeli**, c.1, s.120, 309, 315, 507, 647, 669, 723, 732, 736, 749, 783, 843, 844, 897, 906, 920-922, c.2, s.151, s.219, 236, 255, 259, 335, 339, 360, 361, 390, 408, 409, 469, 514, 619, 649, 668, 720, 739, 750, 752, 772, 806, 808, 839, 850, 852, 867, 878, 881, 907, 909, 920, 927, 959, 960, c.3, s.68, 96, 133, 160, 164, 190, 196, 202, 217, 234, 271, 339, 340, 353, 360, 402, 406, 465, 466, 471, 472, 521, 560, 581, 587, 597, 640, 648, 650, 663, 674, 730, 734, 762, 765, 772, 829, 830, 831, 840, 850, 851, 858, 861, 864, 873, 876, 881, 927, 933, 979, 995, 1000, 1002, 1003, 1007, 1017, 1037, 1070, 1089, c.4, s.45, 277, 282, 316, 317, 343, 347, 357, 359, 363, 365, 386, 396, 425, 428, 435, 443, 450, 454, 460, 465, 475, 481, 483, 495, 503, 521, 527, 548, 568, 574, 592, 601, 602, 619, 626, 646, 672, 694, 752, 817, 836, 866, 869, 886, 905, 912, 936, 937, 939, 944, 990, 1029, 1128, 1174, 1200, **el-Makrizî**,

Memlûk Kaynaklarında Mısır'ın Hududları

Ebû el-Fidâ (1273/ 1331) **Takvim el-Buldân** adlı eserinde Mısır'ın sınırlarını şu şekilde çizmiştir: Mısır'ın Kuzey (eş-Şimâlî) sınırı, Bahr er-Rûm (Akdeniz)'da Refeh'ten el-'Arîş'e el-Cifâr'a kadar uzanan buradan el-Fermâ, et-Tine, Dimyat, Reşîd sahiline ulaşan, buradan el-İskenderiyye ve Barka arasındaki bölgedir. Batı (el-Garbî) sınırı, el-İskenderiyye ile Barka arasından sahilden güneye doğru el-Vâhât sirtlarına en-Nûbe sınırlarına kadarki kısımdır. Güney (el-Cenûbî) sınırı, Nûbe sınırlarından doğuya doğru Asvân'a Bahr el-Kulzum'a kadar dayanır. Doğu (eş-Şarkî) sınırı, Bahr el-Kulzum (Kızıldeniz)'dan (Asvân'ın karşısında) Ayzâb'a, el-Kusayr'a, el-Kulzum'a, Tih Benî İsrâîl'e sonra kuzeye kıvrılarak Bahr er-Rûm'da başlangıç yerimiz olan Refeh'e ulaşır.²⁷

İbn Dokmak (1349/1407) **el-İntisâr** adlı eserinde Mısır'ın sınırlarını, Mısır'ın Kuzey sınırı, Rum Denizinde (Bahr er-Rûm-Akdeniz) Refeh'ten el-'Arîş'e el-Cifâr üzerinden uzanarak el-Fermâ buradan et-Tine, Dimyat, Reşîd sahili, el-İskenderiyye'den Barka'ya, Batı sınırı, Barka'dan sahil üzerinden güneye doğru el-Vâhât sirtlarına Nûbe sınırına, Güney (el-Kıbelî) sınırı, Nûbe sınırından doğuya Asvân'a, Bahr el-Kulzum'a (Kızıldeniz), Doğu sınırı, Asvân'ın karşısında bulunan Bahr el-Kulzum'dan Ayzâb'a, el-Kusayr'a, el-Kulzum, Tih Benî İsrâîl'a daha sonra kuzeye kıvrılarak Bahr er-Rum'da başlangıç yeri olan Refeh'e ulaşır diyerek kaydetmiştir.²⁸ İbn Dokmak'ın bilgileri Ebû el-Fidâ'dan alınmış görülmektedir.

Memlûkler devrinin en ehemmiyetli inşâ yazarlarından el-Ömerî **et-Tarîf** adlı eserinde Mısır'ın coğrafi sınırları hakkında mufassal bilgi vermektedir. Buna göre Mısır dört sınırdan müteşekkildir. Güney (el-Kıbelî) sınırı, el-Kulzum tarafında sona eren bu hudud Ayzâb (Bilâd el-Hadârîbe'de), er-Rum (Bilâd Nûbe'de, buranın isminin ed-Dûm olma ihtimalide vardır. Buradan (Nîl'in el-Ma'den dağlarına döküldüğü yerde bulunan el-Cenâdîl'in gerisinde bulunuyordu) Habeş çölüne ulaşıyordu. Doğu sınırı, Bahr el-Kulzum'da sona eriyordu. Burayla Nîl nehri arası kumullar, taşlıklar ve dağlarla kesiliyordu. Bu sınırdaki deniz sahilleri Berr el-'Acem adını alıyordu. Sonra genişleyerek Süveys'e oradan Birket el-Gurundul (Firavun'un boğulduğu yer)'a buradan sonra Tih Benî İsrâîl vardı ki Suriye (Şam) sınırına kadar ulaşıyordu. Kuzey (eş-Şamî) sınırına Mısırlılar tarafından el-Bahrî deniliyordu, bu sınır ez-Za'ka, Refeh ve eş-Şeceretân arasındaki bölge idi. Batı sınırı (el-Garbî) İskenderiyye'de bitiyordu. el-Leyûne'den el-'Amîdîn ve el-Akabe'ye kadarki bölge bu sınır dahilindeydi. Burası el-Vâhât'a kıvrılarak Saîd bölgesine ulaşıyordu.²⁹

Memlûkler devrinin en önemli ve tanınmış inşâ kâtiplerinden el-Kalkaşandî (1355/1418) **Subh el-'Aşâ** adlı ansiklopedik eserinde Mısır'ın sınırlarıyla ilgili bilgiler vermektedir. Onun bilgileri genelde el-Ömerî'ye istinad edilmektedir. Bunun ötesinde el-Kalkaşandî sınırlar konusunda ittifak bulunmayan hususlara dikkat çekerek pek çok konuya önemli katkılarda bulunmaktadır. el-Kalkaşandî'nin Mısır'ı tarifine göre; Kuzey

es-Sulûk; el-Vech el-Kıbelî: c.2, s.311; c.8, s.149; c.10, s. 78, 168, 282; c.9, s.78, 114, 327; c.11, s.169, 353; c.12, s.19, 198, 203, 214, 230; c.13, s.27; c.14, s.40, 63, 73, 154, 158, 204, 221, 368; c.15, s.35, 37, 41, 55, 187, 452; c.16, s.63, 149, 152, 268, 359, **el-Vech el-Bahrî:** c.2, s.135, 337; c.9, s.119, 325; c.10, s.202; c.11, s.127, 276; c.12, s.214; c.13, s.123, 159; c.14, s.43, 153, 252, 357, 372; c.15, s.37, 124, 187; c.16, s.138, 139, 155, 177, 334, Cemâl ed-Dîn Ebû el-Mehâsin Yûsuf b. Tağribirdî, **en-Nucûm ez-Zâhire Fî Mulûk Mısır ve el-Kâhire**, Kâhire 1963.

²⁷ Ebû'l-Fidâ, 'İmâd ed-Dîn İsmail b. Ali, **Kitâb Takvîm el-Buldân**, (Tah. Par M. Renaud), Paris, 1840, s.102.

²⁸ İbn Dokmak, **el-İntisâr**, s.42.

²⁹ el-Ömerî, **et-Tarîf**, s.247-248.

sınırı, ez-Za'ka, Refeh (Burası Suriye'ye (Şam) sınırdır ve kuzeyinde deniz bulunur). Batıda deniz sahilinde eş-Şeceretân, Refeh, el-'Arîş, el-Cifâr, el-Fermâ, et-Tîne, Dimyat, Reşid, İskenderiyye, el-Leynûne, el-Mâideyn, Barka, el-Akabe ve İfrikiyye bulunmaktadır. Batı sınırı, el-Bahr er-Rûmî (Akdeniz) sınırından el-Ahabe'den başlayarak güneyden uzanıp İfrikiyye batısında kalarak el-Feyyûm, el-Vâhât ve habeş sahrasına ulaşır. Burası Asvan'a 8 merhaledir. Güney sınırı, Mısırlılar buraya Kibeli derler. Burası Habeş sahrası sınırından başlayıp doğuya uzanarak Asvân'a buradan devamla Bahr el-Kulzum'da son bulur. Doğu sınırı, el-Bahr el-Kulzum'dan kuzeye doğru uzayarak Ayzâb'a, el-Kusayr, el-Kulzum, es-Süveys, Birket el-Gurundul, Tih Benî İsrâil'e, sonra kuzeye kıvrılarak Şuriye (Şam) bölgesi sınırına ulaşır ez-Za'ka ve Refeh'de el-Bahr er-Rûmî sınırına varır.³⁰

el-Kalkaşandî Mısır'ın sınırlarıyla ilgili mutabakat sağlanamamış meseleleri şu şekilde kaydetmektedir: Ebû'l-Fidâ'nın **Takvim el-Buldân** adlı eserinde Mısır'ın kuzey sınırı Refeh'ten başlayıp, Batı sınırı Nûbe bölgesi sınırlarında biterken, el-Ömerî'nin **et-Tarîf**'inde ise Mısır'ın kuzey sınırı ez-Za'ka ve Refeh arasından başlayıp Batı sınırı Habeş bölgesi sahrasında bitmektedir. el-Kuzâ'î ise Mısır'ın Kuzey sınırını el-'Arîş'ten başlatmaktadır ki burası Refeh'e uzak değildir. Güney sınırı ise Bahr el-Kulzum ile kesilmekte ve Hicaz sahilinde el-Havrâ'da bitmektedir. Doğu sınırı, el-Bahr eş-Şarkî boyunca Medye'ne kadar uzanmakta oradan Eyle, Tih Benî İsrâil ve el-'Arîş'e uzanmaktadır. Bahr el-Kulzum el-Havrâ'sınırı sonunda doğuya yönelmektedir. Kuzey sınırının başladığı yerde ihtilaf vardır. el-'Arîş'te mi başlar, Refeh'te mi yoksa ez-Z'aka ve Refeh arasında mı? Bu konuda ittifak edenler sınırı eş-Şeceretân'dan başlatırlar.³¹

el-Makrizî bahsi geçen **el-Hıtat** adlı eserinde Mısır'ın sınırlarını şu şekilde tasvir etmektedir; "Bil ki Bahr er-Rûmdan başlayarak İskenderiyye'den karadan Barka'ya el-Vâhât'ın sınırlarına kadar olan bölgede biter ve en-Nûbe bölgesine (Beled en-Nûbe) kadar uzanır daha sonra Nûbe sınırlarına (Hudûd en-Nûbe) Asvân sınırında kıvrılarak Asvân'ın güneyinde es-Sebha arazisi sınırı üzerinde Bahr el-Kulzum'a kadar devam eder. Buradan Bahr el-Kulzum'a kıvrılarak el-Kulzum'u aşarak Tûr-ı Sina'ya Tih Benî İsrail'e kıvrılır el-'Arîş ve Remeh(Refeh olmalı)'in arkasındaki el-Cifâr'da Bahr er-Rûm'a ulaşır. İskenderiyye'ye devamla başlangıç sınırı olan Barka'ya ulaşır.³²

Memlûkler devrinin bilinen diğer bir inşâ yazarı Halil b. Şahin ez-Zâhirî (1410/1468)'dir. **Zubdet Keşf el-Memâlik** isimli eserinde Mısır'ın sınırlarıyla ilgili malumat vermektedir. Bu bilgilere göre Mısır'ın dört sınırı vardır. Güney (el-Kibeli) sınırı, el-'Aden (el-Mâ'den) dağlarında Nil'in döküldüğü el-Cenâdil'in arkasında Nûbe'de el-Hazârib bölgesinde Ayzâb'ın bulunduğu el-Kulzum kıyılarından el-Habeş sahrasına kadardır. Doğu (eş-Şarkî) sınırı, el-Kulzum denizinde sona ermekte burası ile Nil'in aktığı yatak arası kumul ve taşlıklarla kesilmekte, buraya Sâhil el-Bahr denilmektedir. Bu sınır genişleyerek es-Süveys, Birket el-Gurundul oradan Tih Benî İsrâil ve Suriye (Şam) sınırlarına kadar uzanır. Kuzey (eş-Şamî) sınırı, Mısır halkı buraya el-Bahrî ismi vermektedir. ez-Za'ka, Refeh ve Emecce ki burası sahilde el-'Arîş'dir. Batı (el-Garbî) sınırı, İskenderiyye'den başlayarak el-Luyûne (el-Amid üzerinde) el-Akabe'dir ve burası Mısır sınırının sonudur. Buradan sınır el-Vahât'a kıvrılarak es-Sâid'e el-Kibeli sınırına ulaşır.³³

³⁰ el-Kalkaşandî, **Subh**, c.3, s.247-248.

³¹ el-Kalkaşandî, **Subh**, c.3, s.349.

³² el-Makrizî, **el-Hıtat**, c.1, s.23.

³³ ez-Zâhirî, Halil b. Şahin, **Zubdet Keşf el-Memâlik fî Beyân et-Turûk ve el-Mesâlik**, (Tah. Ravaisse), Paris, 1894, s.25.

İbn İyâs (1448/1524), İbn Havkal'ın **el-Ekâlim** adlı eserine atıfla Mısır'ın kuzey sınırının Barka'dan başlayarak el-Vahât es-Seb'a'nın bitimine kadar olduğunu, Nûbe bölgesine uzandığını Asvân sınırından Bahr er-Rûm'un bitimine kadar vardığını, Dimyat körfezinden (Sugr Dimyat), Reşîd sahiline İskenderiyye'ye, güneyden vahalara Nûbe hududuna ve doğuda Kulzum denizinden Asvân'a, Ayzâb'a ve el-Kusayr, Tih Benî İsrâil ve kuzeyden Bahr er-Rûm'a kıvrılarak Arîş ve Dimyat körfezinden, Reşîd ve İskenderiyye'ye daha sonra kuzey sınırının başladığı Barka'ya ulaştığını ifade eder.³⁴

Sonuç Yerine

Memlûk kaynakları Mısır'ın sınırları konusunda teferruat dışında ittifak hâlinde görülmektedirler. **el-Vech el-Bahrî** ve **el-Vech el-Kıbelî** Mısır'ın kuzey ve güney yönlerindeki iki ana bölgesidir. Bundan sonra kuzey, güney, doğu ve batı sınırları ayrıntılarıyla yer almaktadır. Kaynaklardaki coğrafi tanımlamalar yapılırken yer isimleri ve deniz, çöl gibi tabii sınırlardan yararlanıldığı görülmektedir. Sınırların belirlenmesinde kullanılan bu tabii sınırlar gerek coğrafyanın dayattığı bir durum olması gerekse buraların muhtelif yönlerden Mısır için anlam taşıması bakımından önemlidir. Belli başlı şehirlerin sınırların belirlenmesinde kullanılması Mısır'ın yerleşik hayatı, şehirleşme geleneğinin oturmuşluğu konusunda fikir vermektedir. Akdeniz ve Kızıldeniz sınırları mevcut hareketlilik sebebiyle güney özellikle de batı sınırına göre çok canlı bir manzara arz etmektedir. Nil kıyıları boyunca gelişen şehir hayatı yanında Mısır'ın Kuzey ve Doğu sınırlarında da canlı bir şehir hayatının geliştiği görülmektedir. Genelde çöl olan batı sınırı Mısır'ın en geri görünen kısmıdır.

Bu araştırmayla, 14. asırdan 16. asıra kadar olan Memlûk kaynakları çerçevesinde Mısır'ın tarihî coğrafya sınırlarını belirlemeye çalıştık. Kaynakların verdiği bilgilerden birbirinden farklı zamanlarda yazılmış olmalarına rağmen, Memlûkler devri boyunca Mısır'ın sınırlarının pek de değişmediğini gördük. Ancak bu sınırlar Memlûkler devrinde birden ortaya çıkmış değildir önceki devirler için de söz konusu olmalıdır. Ancak biz bu çalışmanın sınırlarını Memlûkler devri ile sınırladığımız için konuyu derli toplu sunma endişesiyle o fasıllara girmedik. Bu araştırmayla Mısır'ın kuzeyi, güneyi ve doğusunda ulaştığı tabii/fiziki (**bikâ'**) ve medeni/beşerî (**mesâkin**) sınırları belirlemeye çalıştık. Braudel'in dediği gibi 'Medeniyetler coğrafyalarıyla belirlenmiş mekâna sıkı sıkıya bağlıdır.'³⁵

³⁴ İbn İyâs, **Bedâi**, c.1/1, s.12.

³⁵ Fernand Braudel, **Akdeniz, Mekân ve Tarih**, (Ter. Necati Erkut), İstanbul, 1998, s.107.